

Oleksandr Pronikov – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Pedagogy, Psychology and Methods of Physical Training, T. H. Shevchenko National University «Chernihiv collegium» (Chernihiv, Ukraine)

Research interests: the development of the history of Ukrainian education, personalities in the Ukrainian pedagogy, preservice physical culture teachers' training, preservice teachers' training for the management work, management problems in higher education institutions.

Олександр Проніков – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, психології та методики фізичного виховання, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (Чернігів, Україна)

Наукові інтереси: розвиток історії української освіти, персоналії в українській педагогіці, підготовка майбутніх учителів фізичної культури, підготовка майбутніх учителів до управлінської діяльності, проблеми менеджменту в закладах вищої освіти.

ORCID 0000-0001-5329-635X

E-mail: olexandrpronikov@gmail.com

THE CONNECTION OF TIME, IDEAS AND GENERATIONS: SAVA CHAVDAROV

(to the 130th anniversary of the birth)

ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ, ІДЕЙ І ПОКОЛІНЬ: САВА ХРИСТОФОРОВИЧ ЧАВДАРОВ (до 130-річчя з дня народження)

The purpose of the article is to characterize and outline the pedagogical views of Sava Chavdarov and their relevance for the New Ukrainian school.

Methodology. The article uses a multi-level system analysis of scientific sources at the philosophical and general scientific levels of knowledge. The methodological basis of the study is a systematic approach to the analysis in the historical aspect of the views of S.Kh. Chavdarov. The methodology of the study made it possible to determine and substantiate the accumulated experience in modern conditions.

The following methods of the scientific research were applied: comparative and historical, correlative and comparative, functional and structural analysis of literary and archival sources, thanks to which the pedagogical processes in the development of education and the pedagogical views of S.Kh. Chavdarov were studied; the generalization methods provided an opportunity to comprehensively and objectively highlight the studied processes.

Scientific novelty of the obtained results is the identification and systematization of S.Kh. Chavdarov's pedagogical views, which influenced the formation of the content of the Conceptual principles of the "New Ukrainian school" secondary education development. The attention is focused on the fact that they determine modern approaches in the educational process to the applicants for primary education and were formulated taking into account the accumulated Ukrainian and world pedagogical experience.

Conclusions. When studying S.Kh. Chavdarov's pedagogical heritage, even purely ideologically oriented historical and pedagogical and methodical works, we should do it as impartially and balanced as possible. Objectively analyzing S.Kh. Chavdarov's multifaceted heritage, we must do it carefully, remembering the difficult times in which the scientist had to live, work and do a lot for the development of the Ukrainian education, in particular for primary school.

S.Kh. Chavdarov's pedagogical work is characterized by the fact that he always saw and noticed new, progressive things, proposed and formulated a scientific problem, involving scientists, teachers, post-graduate students and students in its solution.

S.Kh. Chavdarov fought the education at school in the Ukrainian language and was himself an example of good command of it in everyday communication.

It is significant that the pedagogical ideas of S.Kh. Chavdarov have not lost their relevance and importance and found their embodiment in the Conceptual principles of the "New Ukrainian school" secondary education development., in particular regarding the preservation of childhood values, the need to humanize education, a personal approach, the development of pupils' abilities, the creation of educational and subject environment, which collectively provide psychological comfort and contribute to the expression of creativity of the applicants for education.

Key words: S.Kh. Chavdarov, primary school, Ukrainian language, New Ukrainian school, educational process, preservice teacher's training.

Мета статті – схарактеризувати й окреслити педагогічні погляди Сави Христоворовича Чавдарова та їх актуальність для Нової української школи.

Методологія. У статті використано багаторівневий системний аналіз наукових джерел на філософському та загальнонауковому рівнях пізнання. Методологічною основою дослідження є системний підхід до аналізу в історичному аспекті поглядів С. Х. Чавдарова. Методологія дослідження дозволила визначити й обґрунтувати накопичений досвід у сучасних умовах.

Застосовано методи наукового дослідження: порівняльно-історичний, зіставно-порівняльний, функціонально-структурний аналіз літературних та архівних джерел, завдяки яким простежено педагогічні процеси в розвитку освіти і педагогічні погляди С. Х. Чавдарова; методи узагальнення забезпечили можливість цілісно та об'єктивно висвітлити досліджувані процеси.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у визначенні й систематизації педагогічних поглядів С. Х. Чавдарова, що вплинули на формування змісту Концептуальних засад розвитку середньої освіти «Нова українська школа». Акцентовано увагу на тому, що вони визначають сучасні підходи в освітньому процесі до здобувачів початкової освіти та були сформульовані з урахуванням накопиченого українського та світового педагогічного досвіду.

Висновки. Досліджуючи педагогічну спадщину С. Х. Чавдарова, навіть суто ідеологічно спрямовані історико-педагогічні та методичні праці, маємо робити це максимально неупереджено та виважено. Об'єктивно аналізуючи багатогранну спадщину С. Х. Чавдарова, мусимо робити це обережно, пам'ятаючи про складні часи, у яких ученому довелося жити, працювати та багато зробити для розвитку української освіти, зокрема для початкової школи.

Педагогічна діяльність С. Х. Чавдарова характеризується тим, що він завжди бачив і помічав нове, прогресивне, висував і формулював наукову проблему, залучаючи до її розв'язання вчених, учителів, аспірантів та студентів.

С. Х. Чавдаров відстоював навчання у школі українською мовою та сам був прикладом гарного володіння нею у повсякденному спілкуванні.

Знаково, що педагогічні ідеї С. Х. Чавдарова не втратили своєї актуальності та важливості й знайшли своє втілення в Концептуальних засадах розвитку середньої освіти «Нова українська школа», зокрема щодо збереження цінностей дитинства, необхідності гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що в сукупності забезпечують психологічний комфорт і сприяють вияву творчості здобувачів освіти.

Ключові слова: С. Х. Чавдаров, початкова школа, українська мова, Нова українська школа, освітній процес, підготовка майбутнього вчителя.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Концептуальні засади реформування середньої освіти «Нова українська школа» (2016), Закон України «Про освіту» (2017) забезпечують умови створення сучасної системи й формування змісту освіти, проголошують збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей і сприяють вияву творчості здобувачів освіти та гарантують їх психологічний комфорт. Однією з умов успішного проведення освітніх реформ є використання накопичено вітчизняного досвіду, зокрема педагогічних ідей видатного українського вченого С. Х. Чавдарова.

Актуальність досліджуваної проблематики полягає в популяризації багатогранних педагогічних поглядів видатного вченого, педагога Сави Христофоровича Чавдарова. Усе своє життя С. Х. Чавдаров присвятив школі, розвитку освіти та педагогічній думки в Україні. Науково-педагогічна спадщина, залишена С. Х. Чавдаровим, є актуальною в сучасних умовах розвитку освіти. Вона цікава та різнобічна, сповнена цінних порад і рекомендацій. Значна частина його праць приділена питанням початкової освіти, створенню підручників та методичних посібників для вчителів з української мови. Без його педагогічної діяльності важко уявити історію української педагогіки та зміст освіти сучасної початкової школи.

Аналіз основних досліджень і публікацій з порушеної проблеми. Педагогічні ідеї С. Х. Чавдарова неодноразово ставали предметом для аналізу українських науковців. Так, А. М. Алексюк (1967), Л. С. Бондар (2002), К. Ф. Присяжнюк (1959) та В. І. Чепелев (1967) досліджували життєвий шлях педагога, визначаючи його висок у скарбниці української освіти. О. В. Сухомлинська (2003), використовуючи листування С. Х. Чавдарова та В. О. Сухомлинського, вивчала їх співпрацю в розвитку

шкільної освіти та становлення Василя Олександровича як вченого.

У нашому дисертаційному дослідженні «Проблеми теорії та історії педагогіки в спадщині С.Х. Чавдарова» та статтях (Проніков, 1981, 1982, 1983), базою написання яких стали архівні джерела та науковий доробок вченого, проаналізовано життєвий шлях та педагогічну спадщину Сави Христофоровича. Доведено, що педагогічні погляди видатного вченого охоплювали всі аспекти освітнього процесу в школі та підготовки майбутнього вчителя. Також акцентовано увагу на доробку С. Х. Чавдарова та його внеску у створення методичної бази вивчення української мови й формування основ змісту освіти у початковій школі (Проніков, 1981, 1982, 1983).

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – схарактеризувати й окреслити педагогічні погляди Сави Христофоровича Чавдарова та їх актуальність для Нової української школи.

Висвітлення процедури теоретико-методологічного дослідження. У статті використано багаторівневий системний аналіз наукових джерел на філософському та загальнонауковому рівнях пізнання. Методологічною основою дослідження є системний підхід до аналізу в історичному аспекті поглядів С. Х. Чавдарова. Методологія дослідження дозволила визначити й обґрунтувати накопичений досвід в сучасних умовах.

Застосовано методи наукового дослідження: порівняльно-історичний, зіставно-порівняльний, функціонально-структурний аналіз літературних та архівних джерел, завдяки яким простежено педагогічні процеси в розвитку освіти і педагогічні погляди С. Х. Чавдарова; методи узагальнення забезпечили можливість цілісно та об'єктивно висвітлити досліджувані процеси.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сава Христофорович Чавдаров народився 9 серпня 1892 р. в с. Бешалма Бендерського повіту Бессарабської губернії (тепер Комратський

район, Молдова) у сім'ї вчителя церковно-парафіяльної школи. Освіту здобував у початковій і середній школах. У 1913 р. вступив на слов'яно-російське відділення історико-філологічного факультету Київського університету. Закінчивши в 1917 р. університет з дипломом I ступеня, Сава Христофорович починає працювати у Васильківській гімназії на Київщині вчителем російської і латинської мов. Упродовж 13 років він викладає українську й російську мови, суспільствознавство у сільських школах на Київщині, читає лекції з політекономії в торгово-промисловій школі, педагогіку і методику викладання української і російської мов у педагогічних закладах Києва.

Розквіт творчої діяльності С. Х. Чавдарова припадає на період 30-х – початок 60-х років ХХ століття, що характеризується заідеологізованістю психолого-педагогічних наук, «запореністю в поглядах учених». Проте об'єктивний аналіз педагогічної спадщини С. Х. Чавдарова дає підстави на заслужене пошанування і високу оцінку його праці.

За п'ятдесят років педагогічної діяльності С. Х. Чавдаров пройшов шлях від вчителя до відомого вченого та організатора педагогічної науки, його доробок став основою розвитку сучасної української педагогіки. Автор майже 200 наукових праць, Сава Христофорович важливого значення у своїй науковій діяльності надавав створенню методичного забезпечення вчителів початкових класів. Десяткам тисяч педагогів С. Х. Чавдаров відомий насамперед як автор підручників «Українська мова» для 1-3 класів – перших стабільних підручників з української мови в історії української школи, що витримали понад тридцять перевидань (Проніков, 1981).

Також С. Х. Чавдаров багато працював над удосконаленням методики викладання української мови в школах. Так, у 1934 р. вийшов посібник «Як викладати українську мову у початковій школі» (у співавторстві з П. Волинським), розроблений відповідно до стабільного підручника. У 1936 р. на допомогу вчителям було видано брошуру «Переказ у школі», у якій розкрито роль переказу у процесі навчання, проаналізовано учнівські перекази, визначено їх види, дано поради вчителям щодо організації роботи учнів над ними у 1-4 класах (Проніков, 1983).

Важливе наукове значення мало створення вченим монографій «Методика викладання української мови у початковій школі» (1937 р.) та «Методика викладання української мови у середній школі» (1939 р.).

Обидві праці були затверджені Народним Комісаріатом освіти УРСР як підручники для студентів та посібники для вчителів. Вони витримали кілька видань у передвоєнні та повоєнні роки. Також С. Х. Чавдаров досліджував питання історії педагогічної думки, підготував перші в Україні рідною мовою підручники «Педагогіка» (1940 і 1941 рр.) для педагогічних закладів вищої освіти (Проніков, 1982).

Невтомна наукова діяльність С. Х. Чавдарова, постійний зв'язок зі школою, вчителями, глибоке розуміння завдань освіти стали основою, що сформувала головні аспекти педагогічної спадщини вченого – вчитель, зокрема початкової школи, його підготовка, професійне удосконалення та створення системи вивчення передового педагогічного досвіду.

Наголошуючи на важливості початкової школи, першочерговим її завданням учений вважав піклування про те, щоб навчити дітей учитися. Школа, на його переконання, покликана виховувати ініціативних людей, здатних самостійно здобувати і постійно поповнювати знання. Фундамент цих умінь, наголошував вчений, закладається на етапі початкового навчання. С. Х. Чавдаров зазначав, що «вчитель зобов'язаний формувати в учнів потребу здобувати знання самостійно, а не отримувати «готові рецепти». Вихованці не повинні повторювати слова педагога чи книжки, а вдумливо шукати відповіді на питання, які ставить вчитель. Такий підхід до вирішення проблеми сприятиме вихованню школярів, які вміють мислити і висловлювати власні думки» (Чавдаров, 1941).

Успішне навчання учнів С. Х. Чавдаров вважав можливим за умови формування в них раціональної організації праці й свого часу та дотримання розпорядку дня. Вчитель має постійно допомагати дітям порадами: з чого починати підготовку до виконання домашнього завдання, як правильно читати, запам'ятовувати вивчений матеріал, перевіряти готовність до усної відповіді, планувати свій час. Учений нагадував своїм учням та колегам слова з «Правил поведінки» видатного чеського педагога Я. А. Коменського: «Немає нічого дорожчого за час: той, хто загубив час, той загубив життя» (Чавдаров, 1941).

Важливим складником освітнього процесу учнів початкової школи С. Х. Чавдаров вважав правильно організовану їхню діяльність. Саме вона сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу, організації дозвілля й виховної роботи, а вчитель має змогу зайнятися розвитком інтересів та

здібностей учнів. У цьому зв'язку вчений акцентує увагу на розвитку фантазії, яка відіграє велику роль у житті і діяльності людини. С. Х. Чавдаров зазначав, що «без фантазії не було б науки, мистецтва, руху вперед. Вчитель початкової школи буде розвивати фантазію своїх дітей тільки тоді, коли організує добрі умови для повсякденного збагачення їх уявлень, постійного розширення кругозору, а також тоді, коли він планомірно керує процесом переробки дитячих вражень і оформлення їх у слові, малюнку, трудовій діяльності. Важливо, щоб діти навчилися описувати побачене і почуте» (Чавдаров, 1941).

Щоб досягти успіху, Сава Христофорович пропонував ширше практикувати самостійне ілюстрування малюнками прочитаного й побаченого, робити колекції, колективно обговорювати план оформлення стінгазети і класу, сценарій дитячого ранку. Все це, як свідчить досвід багатьох учителів, також сприяє розвитку дитячої фантазії. За такого підходу до процесу навчання вчителі не тільки збагачують школярів науковими знаннями, а й закладають в них основу для формування матеріалістичного світогляду, вчать бачити в знаннях могутній засіб до поліпшення життя, виховують їх людьми дійсно вольовими, здібними, активними (Чавдаров, 1945).

Основою формування педагогічних поглядів і педагогічної спадщини вченого був постійний зв'язок зі школою, вчителями, глибоке розуміння завдань освіти. Серцевина цього процесу – особистість учителя, його професійні та людські здібності та якості. На думку С. Х. Чавдарова, головне завдання вчителя – вчити, розвивати й виховувати дітей (Чавдаров, 1941, 1945).

Наскрізна ідея педагогічних поглядів С. Х. Чавдарова – турбота про те, щоб у процесі навчання учням давати знання основ наук, формувати їх розумові здібності та пізнавальну активність.

Поділяючи педагогічні погляди К. Д. Ушинського та А. С. Макаренка, учений-педагог справедливо вимагав, щоб учителі початкових класів на ґрунті здобутих учнями знань розвивали їх спостережливість, пам'ять, увагу, рішуче боролися з формалізмом у навчанні, який був характерною ознакою періоду 30-х – 60-х рр. ХХ ст. На запитання, чи в достатній мірі у школі вчать спостерігати, він відповідає: «На жаль, ні. Цьому заважає ухил до вербального навчання» (Чавдаров, 1941). Також С. Х. Чавдаров стверджував, що «потрібно більше використовувати наочні засоби викладання, зокрема: показ картин, реальних предметів, навчальні екскурсії, у

процесі навчання ознайомлювати дітей з явищами навколишньої дійсності» (Чавдаров, 1941).

Дуже корисно, наголошував С. Х. Чавдаров, робити підсумки кожного заняття, бо «саме усвідомлення цього має неабияке значення для кращого засвоєння наслідків класної роботи» (Чавдаров, 1941).

Важливою позитивною якістю уроку вчений вважав уміння вчителя в процесі його проведення активною роботою охопити всіх учнів класу. Використовуючи думку К. Д. Ушинського про те, що саме в умінні вчителя залучити до діяльності увесь клас, С. Х. Чавдаров вбачав вияв його педагогічної майстерності. Якість навчання залежить від підготовленості педагога. Ця думка пронизує багато праць С. Х. Чавдарова та є актуальною і важливою в наш час.

С. Х. Чавдаров переконливо доводив, що однією з головних умов якісного проведення уроків у початковій школі є активізація учнів під час освітнього процесу. Учений спирався на дидактичне правило німецького педагога А. Дістервега: «Вчи енергійно». Це означає, що вчитель повинен зацікавити дітей навчальним матеріалом, викликати у них інтерес до знань, насичувати викладання високими ідеями, пов'язувати його з життям. «Енергія вчителя, – зазначав С. Х. Чавдаров, – виявляється також і в методах навчання. Активізуючи їх, педагог допоможе учням краще засвоїти програмовий матеріал на уроці і тим самим зменшити навантаження домашніми завданнями» (Чавдаров, 1941). Отже, погляди С. Х. Чавдарова на проблеми принципів та методів навчання, урок у школі і керівну роль учителя в освітньому процесі є актуальними і мають наукове та практичне значення.

«Правила для учнів» С. Х. Чавдаров називав «кодексом моралі наших учнів» та надавав відповідні рекомендації учителям. Зокрема, знайомство треба розпочинати зі школи, її кабінетів, бібліотеки. Педагог повинен викликати в учнів інтерес до знань, навчання, розповідати їм про шкільні традиції. Неабияку роль тут відіграють бесіди з молодшими школярами на моральні теми (Чавдаров, 1941).

Конче потрібно, щоб учитель не просто розповідав про ті або інші вимоги, а й показував, як їх виконувати, був прикладом для учнів (Чавдаров, 1941). У першому класі, рекомендував С. Х. Чавдаров, дітей треба навчити, як заходити до класу, виходити з нього, сидіти за партою, тримати ручку тощо. Бо згодом деякі вчителі про це забувають. Ось чому ми часто бачимо старшокласників, які не вміють виконувати

навіть прості педагогічні вимоги. Тому, одним з найважливіших завдань класного керівника, як справедливо наголошував учений, є постійний контроль за виконанням «Правил для учнів», доки вони не стануть нормою поведінки дітей (Чавдаров, 1945).

Виклики часу, розвиток педагогічної науки, зумовили зміни, що відбуваються в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти України. Документом, у якому враховано та осучаснено педагогічні ідеї та рекомендації С. Х. Чавдарова, є Концептуальні засади реформування середньої освіти «Нова українська школа» (2016). Нова українська школа (НУШ) проголошує збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що в сукупності забезпечують психологічний комфорт і сприяють вияву творчості здобувачів освіти. Адже НУШ – це школа, до якої приємно ходити учням. Тут прислухаються до їхньої думки, учать критично мислити, не боятися висловлювати власну думку та бути відповідальними громадянами. Вона має стати школою радості (*Нова Українська Школа*, 2016).

Відповідно до загальної мети освіти, місією початкової школи є різнобічний розвиток особистості дитини залежно від її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування в неї ключових і предметних компетентностей, необхідних життєвих і соціальних навичок, що забезпечують її готовність до продовження навчання в основній школі, життя в демократичному суспільстві (*Нова Українська Школа*, 2016).

Провідна мета освітньої реформи – підвищення якості освіти. Найважливішими чинниками, що забезпечують якість початкової ланки загальної середньої освіти, є такі: повне і своєчасне охоплення навчанням усіх дітей молодшого шкільного віку; різнобічне використання досягнень дошкільного періоду; осучаснення та оздоровлення освітнього середовища; впровадження методик особистісно і компетентісно зорієнтованого навчання, виховання і розвитку молодших учнів; технологічність методик навчання; моніторинговий супровід освітнього процесу; адекватна підготовка педагогічних кадрів.

Тому Концептуальні засади реформування середньої освіти «Нова українська школа» визначають новий зміст освіти, заснований на формуванні необхідних для успішної самореалізації в суспільстві

11 ключових компетентностей: 1) вільне володіння державною мовою; 2) здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; 3) математична компетентність; 4) компетентності у галузі природничих наук, техніки та технологій; 5) інноваційність; 6) екологічна компетентність; 7) інформаційно-комунікаційна компетентність; 8) навчання впродовж життя; 9) громадянські та соціальні компетентності; 10) культурна компетентність; 11) підприємливість та фінансова грамотність (*Нова Українська Школа*, 2016).

Спільними вміннями для всіх компетентностей є такі: уміння читати і розуміти прочитане; уміння висловлювати думку усно і письмово; критичне і системне мислення; здатність логічно обґрунтовувати позицію; ініціативність; творчість; уміння вирішувати проблеми; оцінювати ризики; уміння конструктивно керувати емоціями; застосовувати емоційний інтелект; здатність до співпраці в команді.

Також Концептуальні засади реформування середньої освіти «Нова українська школа» (2016) визначають в освітньому процесі сучасні підходи до здобувачів освіти в початковій школі. Вони були сформульовані з урахуванням накопиченого українського та світового педагогічного досвіду.

1. У межах запровадження компетентісного підходу створюється нова система вимірювання оцінювання результатів навчання.

2. Педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками.

3. Умотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно.

4. Орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм.

5. Наскрізний процес виховання, який формує цінності.

6. Нова структура школи, яка дає змогу добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя.

7. Нове освітнє середовище. Упровадження нових підходів потребує формування якісно нового освітнього середовища для дитини: стосується не тільки зміни формату стосунків між учнем, батьками та вчителем, а й організації простору та класу (*Про Освіту*, 2017).

Зв'язок часів, ідей та поколінь має вагоме значення для розвитку історії української педагогіки. Яскравим прикладом цієї тези є прихід у науку майбутнього видатного педагога, Героя Соціалістичної праці, а на початок 50-х рр. ХХ ст. директора Павлиської середньої школи Кіровоградської області Василя Олександровича Сухомлинського. Саме С. Х. Чавдаров переконав

сільського вчителя піти на навчання до заочної аспірантури Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП), директором якого він був.

Спілкування відомого вченого і молодого дослідника, навчання в аспірантурі справили значний вплив на формування науково-педагогічних поглядів Василя Олександровича. Під час однієї з перших бесід Сава Христофорович говорив В. О. Сухомлинському: «У Вас є задатки вченого, і я впевнений, що Ви напишете не одну книгу. Але завжди, дорогий, пам'ятайте: неможливо братися за справу, якщо в голові не сформувалося чіткої уяви про червону нитку теми, чи то статті чи великої книги. Тільки тоді, коли все чітко визначилось, ідея стала життєво важливою, тільки тоді слова будуть литися вільно, одна думка викличе іншу» (Тартаковський, 1972). С. Х. Чавдаров завжди підтримував В. О. Сухомлинського, який у своїй багаторічній праці використовував рекомендації свого наукового керівника та вчителя.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Досліджуючи педагогічну спадщину С. Х. Чавдарова, навіть суто ідеологічно спрямовані історико-педагогічні та методичні праці, маємо робити це максимально неупереджено та виважено. Адже життя вченого – це наша історія з усіма її поворотами долі, іноді напрямками хибними, а іноді тими, що відкривали нові й

продуктивні наукові шляхи. Тому, об'єктивно аналізуючи багатогранну спадщину С. Х. Чавдарова, мусимо робити це обережно, пам'ятаючи про складні часи, за яких ученому довелося жити, працювати та багато зробити для розвитку вітчизняної освіти, зокрема початкової школи.

Педагогічна діяльність С. Х. Чавдарова характеризується тим, що він завжди бачив і помічав нове, прогресивне. Висував і формулював наукову проблему, залучаючи до її розв'язання учителів, студентів, аспірантів та вчених. Молдованин за національністю, С. Х. Чавдаров відстоював навчання в школі українською мовою та сам був прикладом гарного володіння нею у повсякденному спілкуванні. Учений зробив вагомий внесок у розвиток української педагогічної науки. Тому знаково, що педагогічні ідеї С. Х. Чавдарова не втратили своєї актуальності та важливості й знайшли своє втілення в Концептуальних засадах розвитку середньої освіти «Нова українська школа» (2016), де проголошується збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що в сукупності забезпечують психологічний комфорт і сприяють вияву творчості здобувачів освіти. Наукова спадщина С. Х. Чавдарова потребує подальшого глибокого аналізу та досліджень.

Список використаних джерел

- Алексюк, А. М. (1967). Невтомний розвідник педагогічних глибин. *Радянська школа*, 8, 32–34.
- Бондар, Л. С. (2002). Внесок С. Х. Чавдарова у розвиток теоретичних основ радянської дидактики. *Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя*, 3 (Т. 1, с. 16–19). Кам'янець-Подільськ: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет.
- Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи.* (2016). Відновлено з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- Присяжнюк, К. Ф. (1959). Все життя – школі: Про педагога-методиста С.Х. Чавдарова. *Радянська школа*, 10, 13–14.
- Про освіту.* Закон України № 2145-VIII. (2017). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20200402#Text>
- Проников, А. К. (1983). *Проблеми теорії і історії педагогіки в наслідки С.Х. Чавдарова* (Дис. ... канд. пед. наук). НИИ педагогіки України, Київ.
- Проніков, О. К. (1981). Старійшина українських педагогів. *Початкова школа*, 9, 56–59.
- Проніков, О. К. (1982). Проблеми теорії педагогіки в творчій спадщині С.Х. Чавдарова. *Радянська школа*, 8, 89–92.
- Сухомлинська, О. В. (2003). О. Сухомлинський та С. Х. Чавдаров: наукові та особистісні стосунки. *Радянська школа*, 1, 64.
- Чавдаров, С. Х. (Ред.). (1941). *Педагогіка*. Київ: Радянська школа.
- Чавдаров, С. Х. (1945). Виховна робота в початковій школі. *На допомогу вчителю початкової школи* (с. 13–34). Київ; Львів: Радянська школа.
- Чепелев, В. І. (1967, Серпня 16). Видатний учений-педагог. *Радянська освіта*, с. 2.
- Тартаковський, Б. С. (1972). *Повість об учителе Сухомлинском*. Москва: Молодая гвардия.

References

- Aleksiuik, A. M. (1967). Nevtomnyi rozvidnyk pedahohichnykh hlybyn [A tireless explorer of pedagogical depths]. *Radianska shkola*, 8, 32–34.
- Bondar, L. S. (2002). Vnesok S.Kh. Chavdarova u rozvytok teoretychnykh osnov radianskoi dydaktyky [S.Kh. Chavdarov's contribution to the development of the theoretical principles of Soviet didactics]. *Istoriia pedahohiky u strukturi profesiinoi pidhotovky vchytelia [History of pedagogy in the structure of teacher's professional training]*, 3 (Vol. 1, pp. 16–19). Kamianets-Podilsk: Kamianets-Podilskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet.
- Nova ukrainska shkola: Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly.* (2016). [New Ukrainian school: Conceptual foundations of secondary school reform]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- Prysiashniuk, K. F. (1959). Vse zhyttia – shkoli: Pro pedahoha-metodysta S.Kh. Chavdarova [All life is to school: About the Methodist teacher S.Kh. Chavdarov]. *Radianska shkola*, 10, 13–14.
- Pro osvitu. Zakon Ukrainy № 2145-VIII [On education. Law of Ukraine No. 2145-VIII].* (2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20200402#Text>
- Pronikov, A. K. (1983). *Problemy teorii i istorii pedagogiki v nasledii S.Kh. Chavdarova [Problems of the theory and history of pedagogy in the heritage of S.Kh. Chavdarov]* (Candidate's thesis). NII pedagogiki Ukrainy, Kiev.
- Pronikov, O. K. (1981). Stariishyna ukrainskykh pedahohiv [The elder of the Ukrainian educators]. *Pochatkova shkola*, 9, 56–59.
- Pronikov, O. K. (1982). Problemy teorii pedahohiky v tvorchii spadshchyni S.Kh. Chavdarova [Problems of the theory of pedagogy in the creative heritage of S.Kh. Chavdarov]. *Radianska shkola*, 8, 89– 92.
- Sukhomlynska, O. V. (2003). O. Sukhomlynskyi ta S.Kh. Chavdarov: naukovi ta osobystisni stosunki [O. Sukhomlynskyi and S.Kh. Chavdarov: scientific and personal relations.]. *Radianska shkola*, 1, 64.
- Chavdarov, S. Kh. (Ed.). (1941). *Pedahohika [Pedagogy]*. Kyiv: Radianska shkola.
- Chavdarov, S. Kh. (1945). Vykhovna robota v pochatkovii shkoli [Educational work in primary school]. *Na dopomohu vchytelvi pochatkovoii shkoly [To help a primary school teacher]* (pp. 13–34). Kyiv; Lviv: Radianska shkola.
- Chepeliev, V. I. (1967, August 16). Vydatnyi uchenyi-pedahoh [An outstanding scientist-pedagogue]. *Radianska osvita*, p. 2.
- Tartakovskiy, B. S. (1972). *Povest ob uchitele Sukhomlynskom [The story of the teacher Sukhomlynsky]*. Moskva: Molodaia hvardiia.

Статті надійшла до редакції 21.12.2022